

Kultúra

A mindennapi beszéd kifejezései sokértelműek. Pontos jelentésüket az adott diskurzus kontextuális horizontján lehet megérteni. Egyszerűbben kifejezve, egy szó értelmét az adja, milyen összefüggésben használják az emberek, akik éppen kommunikálnak. Nagy valószínűséggel mást értenek bele a „hajnal” kifejezésbe, ha azt egy fizikus, egy költő vagy egy politikus használja, értelemszerűen a saját megszokott beszédmódjában (diskurzusában). A szavak ilyen értelemben vett sokértelműsége zavaró is lehet, és a tudományos beszédmódban annak is tekintik. A tudományok ez ellen úgy védekeznek, hogy sajátos szaknyelveket fejlesztenek ki, ahol a mindennapi beszédhez képest pontosabb értelmű kifejezéseket használnak, illetve annak szavait szűkebb értelemben, de precízebb jelentéstartalommal használják.

A kultúra szó a mindennapi beszéd végtelenül sokértelmű szava. Értelmének szaktudományos behatárolása is nehézkes már csak azért is, mert sok társadalomtudomány használja a maga céljaira. A szociológia azonban szintetikus tudomány, így nem tudja egyszerűen átvenni a szaktudományosan egyszerűsített tartalmú fogalmak egyikét. Ezért a kultúra tárgyalása óhatatlanul több kultúrafogalom megközelítő tartalmának a tisztázását igényli.

Természetesen a strukturalista-funkcionalista paradigma által diktált jelentéssel kezdünk. Megkérdezzük, miféle társadalmi funkciót kell kultúra alatt értenünk. A paradigma klasszikusa Talcot Parsons szerint a mintafenntartást. A társadalom szerkezete ezért létezhet egyáltalán, mert az emberek valamiféle viselkedési mintákat követnek. Ezeket a mintákat, illetve ezek fenntartását, újratermelését, kiigazítását lehet a társadalom kulturális alrendszere funkciójaként felfogni.

Az ilyen értelemben vett kultúrafogalmat eddig sem tudtuk kikerülni, csak nem nevesítettük az adott formában. A strukturalista funkcionalista kultúrafogalom is nagyon tág marad, ily módon tovább szűkíteni és egyszerűsíteni azonban nem lehet – így kell róla fogalmat alkotni.

Kultúra alatt a mindennapi életben leginkább a művészeteket értik. Egy elkülönült emberi viselkedést, amelyet nem gazdasági-hasznossági vagy politikai-célszerűségi, hanem esztétikai szempontból értékelnek. Az embert gyönyörködtető szép előállítás a művészet – a kultúra talán legelterjedtebb szinonimája a mindennapi szóhasználatban. Ilyen értelemben festmények, szobrok, versek, regények, vonósnégyesek, szimfóniák egyéb műalkotások vagy az ezekhez kapcsolódó előadóművészek tartoznak a művészetekhez. Az az állami intézmény, amely mindezen tevékenységek istápolására (sok esetben irányítására és kontrolljára) szolgál a legtöbb országban a kulturális minisztérium nevet viseli.

„Nemcsak kenyérrel él az ember” hangzik a közmondássá vált bibliai megállapítás. Ilyen értelemben az emberi és így a társadalmi életnek van egy a munkát és a munkakészséget fenntartó-újratermelő fogyasztáson, pihenésen, tanuláson túli része. Amikor az ember kikapcsolódik és szórakozik vagy lelki életet él. Esetleg a kettőt egyszerre. Gyakrabban azonban nem. Statisztikailag a legtöbb ember idejéből a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozásból” az utóbbinak vajmi köze van az igazi széphez az esztétikai értelemben vett értékeshez. Így ezt a részt nem a

kultúrához, hanem a szórakoztatóiparhoz kell sorolni. Ugyanakkor a szórakoztatóipar szolgáltatásait és termékeit szokás még tömegkultúraként is meghatározni.

A kultúrának ez a változata arra irányítja rá a figyelmet, hogy több kultúra van. A tömegkultúra ellentétje például az elit vagy magaskultúra. Megjelenési formájuk a legtöbbször igen hasonló. Dosztojevszkij vagy Golding épp úgy könyv formában jelenik meg, mint az x-edik romantikus női regény vagy a z-edik harci fantasy. Beethoven IX. szimfóniáját épp úgy zenészek adják elő koncerten, mint a legújabb tinisztár farrázásával kísért tingli-tanglit. Még sem jut senkinek egy kalap alá venni a tömegesen követett és esztétikai szempontból mínuszba lévő szórakoztató-kikapcsoló mintázatokat azzal a tevékenységgel, ahol az esztétikai értékeket előállítják, értékelik és fogyasztják. Ennek ellenére ugyanazt a kultúra kifejezést használják mindkettőre.

Ha sikerül a kultúrát, az emberi viselkedést tartósan szabályozó mintázatok rendszereként elgondolni, akkor ebben nincs ellentmondás. Az embereknek ki kell kapcsolódni a közvetlen termelő tevékenységből és amikor kilép ebből a körből valamit kezdenie kell magával. Erre értelemszerűen kialakulnak mintázatok. Az egyiket tömegkultúrának hívják és lényege a gondokról való megfeledkezés. Átlépés egy gondtalan világba, illetve annak élvezete. Ez a gondtalan világ nem valóságos, nem a tényleges élet kényszerei és szabályai uralják. Egy fantomlényekkel benépesített képzeletvilág, amelynek figuráival azonban mégis szeretnek azonosulni. Akár olyan alapon, hogy az illetők elérhetetlenül szebbek és erősebbek az őket bálványozó átlagembernél, mint a gladiátorok és ponyvaregényhősök akár, mert ugyanolyanok csak szerencsésebbek, mint a lottónyertesek és valóságshow figurák. De maga a tömegkultúrafogyasztó is átlényegül, amikor belép a másik világba mint rajongó (akár sport, akár könnyűzenei irányzat, akár Harry Potter fanok-ról legyen szó) maga mögött hagyva a csóró kispolgár, átlagtanuló, túl kövér kamasz, vénkisasszony stb. mivoltát. Másfelől viszont azoknak, akik előállítják a saját életükből kikapcsolódni vágyók számára az illúziókat, pótszereket, bálványokat ez a világ igazi, hiszen mint szakmájukból, ebből élnek. Az álmogyárosok, sztárcsinálók saját magukat nem csapják be. A többieket is csak annyira, amennyire azok vágnak rá. Piaci igényt elégítenek ki, tehát gazdasági szereplők.

Az elitkultúra hozzáállása fordított. Azon az elváráson alapul, hogy az embernek tudatos, aktív (reflexív) viszonyban kell állni az őket körülvevő fizikai-társadalmi valósággal. Összefüggő, átgondolt képpel kell rendelkeznie az emberekről és az emberek viszonyairól. Ezen viszonyok egy része – a morális emocionális esztétikai vonatkozások – meghaladják a modern szociológus tudományok kompetenciáját. Filozófusokra, művészekre tartoznak. Az elitkultúra az élet lényegéről szól. Pontosabban egy véget nem érő kísérlet az élet és a valóság lényegének megragadására. Ami ezen kísérlet közben keletkezik, azok a magaskultúra termékei és megnyilvánulásai. Valamint ezen termékeknek a fogyasztása azok által, akik reflexív viszonyban állnak a valósággal.

Az arány a két fajta kultúra termékeinek előállítói és fogyasztói között a megnevezésekben is szerepel. A tömegkultúrát tömegesen fogyasztják, előállítói pedig iparosok, az elitkultúrát pedig művészek és filozófusok állítják elő, műértők és sznobok fogyasztják. Az utóbbi kategóriába a kényszerfogyasztók tartoznak. Nem úgy, hogy fizikai kényszerszert alkalmaznának velük szemben, hanem

az elithez való tartozni akarás testesül meg a számukra idegen magaskultúratermékek leerőltetésében. Erről a jelenségről a társadalom rétegeződésének tárgyalásakor célszerűbb beszélni.

Most folytassuk az elméleti részt. A kultúrának, mint viselkedési mintázatok valamiféle együttesének a meghatározása ugyanis túl tág. Hogy ne menjünk messzire, például a gazdasági szereplők által követett forgatókönyveket is tekinthetjük kulturális mintának. Sőt sokan annak is tekintik. Nem hiába forognak közszájon olyan kifejezések, mint például egy ország termelési kultúrája. Nyilvánvaló, hogy a borkészítés magasabb termelési kultúrát igényel mint a hagymatermelés, a repülőgépgyártás pedig mint a kalasnyikovok előállítása. A kultúra, mint értékelésre használt fogalom tartalmáról még beszélünk, most azonban az alapmeghatározással kell tovább küszködnünk.

A probléma tehát az, hogy mivel az emberek mindenféle viselkedésében állandó mintázatok tömegét találjuk, így az összes szociológiailag megkülönböztetett alrendszer kultúrának tekinthetjük. A primitív társadalmakat leíró antropológia egy törzset minden életmegnyilvánulásával együtt egy egységes kultúrának tekint. Teljes joggal, hiszen az ahogy vadászattal, gyűjtögetéssel, mezőgazdasággal, kézművességgel megtermelik a javakat elosztják azokat, áldoznak isteneiknek (szellemeiknek), házasodnak, szórakoznak stb., egy szerves egységes egészet alkot, amelyből a kiragadott elemek értelmetlenek. A modern szemmel nézve gazdasági tevékenységet számtalan rituálé szabályozza, amelyeknek semmi köze a piaci logikához. Másrészt a hiedelmek, rítusok, mondák, dalok teljesen ráépülnek például a mezőgazdasági ciklusra, (tehát gazdasági tevékenységre) amelyben az adott bennszülött törzs kukoricát (rizst, édesburgonyát stb.) termeszt.

Vajon a modern társadalmakat nem lehet ugyanígy egységes kultúraként felfogni? Lehet, csak nagyon nehéz. Egy eszkimó klánt könnyű egységes kultúraként elképzelni, hiszen ott minden a fókák körül forog (elnézést kérek a didaktikai okokból lekezelt északi vadászokról), egy modern társadalom azonban mérhetetlenül bonyolultabb. Ugyanakkor azonban mégiscsak valamilyen egységes egészet alkot. Nagyjából egy nyelvet beszélnek (többnyire szűkített szókinccsel, de jelentős számú ember képes árnyaltan fogalmazni) és megértik egymást. Valamelyest osztoznak az alapvető értékeket illetően, és így össze tudják hangolni cselekedeteiket. Ilyen összehangoltság nélkül nem működhetnének a nagyméretű modern társadalmak bonyolult intézményei sem.

Nagyjából tehát megejthetjük a tág kultúrafogalomnak azt a leszűkítését, amelynek segítségével azt beilleszthetjük a strukturalista-funkcionalista paradigmába. Mivel a modern társadalmakban a viselkedési minták olyannyira szétszóródnak, hogy már nem alkotnak magától értetődő egységet, ezért az egység fenntartására szakosítani kell egy külön funkcionális szakkultúrát. A sok viselkedési mintázat közül tehát a szociológiai kultúrafogalom azokat tartalmazza, amely a társadalmak egységét biztosító értékorientációkat, szokásokat, világnézeteket fogják össze. Újra csak visszautalva az eddig megtárgyaltakra, például a fogyatékosok életbentartása mint kulturális mintázat. A jelenlegi (nyugati) társadalmak számára ez nagyjából magától érthető. A spártaiaknál azonban nem volt az. A világtörténelem legismertebb harci kultúrája következetes volt: ami nem szolgálta a

katonai hatékonyságot, azt értéktelenként és erkölcstelenként elvetették. Esetenként ez szó szerinti belevetést jelentett a mélybe, a Taigetosz sziklájáról.

Így aztán, bár rengeteg-féle kultúráról beszélünk a braziliai őserdők vadászaitól a legmodernebb kor avantgárdjáiig, szociológiailag mégis csak egy társadalomban elterjedt legáltalánosabb nézeteket értjük ezalatt a világrendről az értékekről (szépről, jóról, igazságról, nemesről stb.), amelyek lehetővé teszik, hogy rengeteg sokféle ember valahogyan össze tudja hangolni tevékenységét. Másfelől az ilyen értelemben vett kultúra az, amely meghatározza, hogy miféle összehangolt tevékenységeket lehet előállítani egyáltalán. Eléggé nyilvánvaló például, hogy Spártában nem lehetett volna jóléti államot építeni akkor sem, ha a gazdaság fejlettsége lehetővé tette volna.

Valamelyest tehát egyértelműbbé tettük a szociológia kultúrafogalmát, de még így is ezt a legnehezebb alrendszerként elgondolni. Az ilyen értelemben vett kultúra hatását azáltal fejt ki, hogy van – abból látszik hogy van, amennyiben meglétével integrálja a társadalmat. Funkcióként el lehet gondolni ezen mintázatok újratermelését. Az újratermelés folyamatát azonban csak részben lehet hozzákötni működő intézményekhez, vagy ami ugyanaz, mindegyikhez hozzá lehet rendelni. A kulturális minisztérium alá tartozó intézményeket egyúttal az állami-közigazgatási-politikai alrendszer részeként is fel lehet fogni.

Próbáljuk meg tartalmi oldalról közelíteni a kérdést. Mi a formája és hogyan hat a kultúra, a mi esetünkben a szociológiai értelemben vett kultúrára? Az erkölcsi alapszabványok például kétségtelenül ide tartoznak. Az európai kultúrában az erkölcs elítéli az emberölést – ami persze nem akadályozza meg, hogy valamilyen igaz ügy nevében erkölcsös emberek mészárolják le egymást tömegesen. A lényeg azonban nem ez, hanem egy tevékenység megítélése. Általánosan elfogadott, hogy embert ölni rossz, mondhatni bűn. Vannak azonban olyan kultúrák, ahol a fejjavítás nem bűn, hanem érdem. A kunyhó elé dísznek kiakasztott szárított fejek mennyiségéről lehet következtetni tulajdonosának státusára. A mi kultúránkban a lopás bűnnek számít, mások magántulajdona pedig tabunak. Akik nem így gondolják, azokat a társadalom tolvajoknak bélyegzi, kitaszítja és üldözi. Vannak azonban olyan társadalmak, ahol nem tudnak mit kezdeni a magántulajdon fogalmával. Az európai utazók pedig törhették a fejüket, hogy mit kezdjenek a jámbor bennszülöttekkel, akik magától értetődő természetességgel hordták el holmijaikat. Esetleg kárpótolták magukat azzal, hogy cserében a házastársi hűség erkölcsi parancsolatát is másként értelmezték a bennszülöttek.

Az erkölcsi normák tehát a cselekvések orientálására szolgáló értékpreferenciaként működnek. Amennyiben működnek, úgy az érintett népesség osztozik az irányelvekben. Statisztikai kilengéseket többnyire elvisel a rendszer, például néhány gyilkosság nem dönti össze a társadalmi rendet. Képzeli el azonban mi lenne ha magától értetődővé válna emberölés útján kifejezni a személyes ellenszenvet? Teljesen nyilvánvaló, hogy a mi társadalmunk nem élne túl egy ilyen kulturális átalakulást, erkölcsi rendszere egyik kulcsparancsának érvénytelenítését. A magántulajdon tisztelésének fellazítása a szocializmus idején szintén óriási károkat okozott – a nyomort, amiben élünk jelentős részben vissza lehet vezetni a „ne lopj” parancsolat érvényének a viszonylagossá tételére.

A kultúra hatásmechanizmusának felvázolásán túl fontos még hangsúlyozni, hogy az erkölcsi normák (előírások vagy tiltások) rendszert alkotnak. Amennyiben Európában teszi fel valaki, az ezen egyébként elgondolkodni rest szociológiát hallgató diákoknak, hogy soroljanak párat, az esetek túlnyomó többségében azt fogják mondani: ne ölj, ne lopj, hamis tanulságot ne tégy stb. A tízparancsolatból fognak idézni nagyjából függetlenül attól, olvasták-e az Ótestamentumot vagy nem. Olyanból, aki a kérdésre azt fogja felelni, hogy mindig cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximája mások veled kapcsolatos cselekedeteinek irányelve is legyen, viszonylag kevés lesz. Mivel hogy Kant kevésbé épült be a köztudatba. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a keresztény erkölcs és az egyik legnagyobb nyugati filozófus által ajánlott erkölcsökre vonatkozó kategorikus imperatívuszok összeegyeztethetők azon néhány ember számára, aki ilyesmin elgondolkodik. A lényeg azonban az adott ponton nem a filozófiai iskolák ismeretének dicsérete, hanem az erkölcsi normák rendszerszerű összefüggésének hangsúlyozása. A normákat valamilyen összhangba kellene hozni, mert egyébként lépten nyomon ellentétbe kerülnének egymással. A tényleges élethelyzetek sokfélesége és gyors változása miatt amúgy is nehéz eltalálni, mi az adott helyzetben a helyes, hát még ha semmiféle rend és áttekinthetőség nem lenne a különféle tiltások, parancsok, szokások rendszerében.

Így meg is érkeztünk egy újabb kultúra-meghatározáshoz. Ebben az értelemben kultúra alatt azt a profilt (matrixot) kell érteni, ami az egyik kultúrát megkülönbözteti a másiktól. A kultúra ebben az értelemben azt jelenti, a kultúrák egyike. Mivel hogy sok van és mindegyiknek sajátos szabály, előírás, világfelfogás készlet áll rendelkezésére, hogy a hozzá tartozó embereket eligazítsa (orientálja). Mi például a Nyugati vagy Európai vagy keresztény-klasszikus civilizációhoz tartozunk. Jól meg lehet minket különböztetni az iszlám, a kínai stb. civilizációktól. Közben, ha észrevették, kultúráról átváltottunk egy másik kifejezésre, a civilizációra. Jogosan, mert a legtöbbször rokon értelmű kifejezésként használják őket, bár az is előfordul, hogy egymással szembeállítva. A továbbiakban azonban a civilizáció kifejezést két értelemben fogjuk használni.

Az első az, amely az eddigi kontextusból következik, tehát mint legnagyobb viselkedésszervező egységre. Az emberiség egészét ugyanis elsődlegesen nem országokkénti társadalmakra lehet osztani, hanem közös kultúrához tartozó országcsoportokra – civilizációkra. Teljesen nyilvánvaló, hogy Németország, Hollandia, Svédország, Svájc egy csoportot alkotnak Ugandához, Kongóhoz, Namíbiához, Ruandához képest. Vannak persze olyan országok, amelyeket nehéz besorolni, például azért mert egyik részük az egyik civilizációhoz, a másik a másikhoz tartozik. Például Ukrajna nagyobbik fele az Ortodox-Bizantin civilizáció, míg kisebb nyugati része a Nyugati-keresztény világ része. Ugyanez érvényes Romániára. Így aztán újból konstatálni kell, hogy a társadalomtudomány elméletei és koncepciói nagyjából érvényességgel bírnak. Hogy hány civilizáció van és azoknak hol húzódik a határa, örök vita tárgya. Így aztán én ajánlok önöknek egy olyan felsorolást, amely tapasztalataim szerint az egyik legelterjedtebb.

Kezdjük tehát saját magunkkal. A Nyugati-keresztény civilizáció azokat a társadalmakat foglalja magában, ahol a nyugati kereszténység valamilyen irányzata (római katolikus vagy protestáns) a domináns. Ide tartozik értelemszerűen Európa nyugati és középső része, az Egyesült Államok és

Kanada, valamint Ausztrália és Újzéländ. Legközelebbi rokonunk az ortodox civilizáció. Oroszország, Beloruszia, Ukrajna a Balkán és a Kaukázuson túl ortodox államai tartoznak ide. A következő civilizáció az Iszlám, mint a neve is mutatja az iszlám vallású országok tartoznak ide, Észak-Afrikától Közép-Ázsiáig. Az indiai szubkontinens Pakisztán alatti részét sokszínűsége ellenére egy civilizációnak tekintik. A konfuciánus Kínát is, így azonban Kína muzulmán része valamint a buddhista tibeti és mongol részek nem tartoznak a kínai civilizációhoz. Önálló civilizációnak számít még Japán, Latin Amerika és Fekete (vagy Szubszanarei) Afrika. Dél Afrika kivételével, ahol erős a Nyugati beütés. Hosszan lehet vitatkozni azon is, hogy Izraelt külön civilizációnak vagy a Nyugati részének kell-e tekinteni. A vitatható határok és egy-egy ország átmeneti jellege ellenére azonban nyilvánvaló, hogy léteznek ezek a nagy családok, amelyeket kulturális alapmintázatuk köt össze. Ahogy a felsorolásból is látszik, a kultúrák rendszervező elvének a szerepét vallási koncepciók adják. A mi esetünkben ez a kereszténység különös tekintettel annak nyugati irányzataira. Ez több okból is logikus. A morális elvek kimunkálása filozófiai feladat, az pedig vallási koncepciók formájában jelentkezett abban az időszakban, amikor földünk jelenlegi civilizációi kialakultak. Másrészt az erkölcsi parancsok vagy általánosan elterjedt szokások (pl. vasárnap ünnepnap) érvényességét meg kell alapozni valamivel. Ehhez a mai napig a transzcendens (e világon kívüli) erőkre való hivatkozás a leghatékonyabb módszer. Az egyenes értelemben vett vallásos hitnek nemcsak a tartalma, de intenzitása is változó civilizációként. A Nyugati-keresztény civilizáció például erőteljesen szekularizált (elvilágiasodott), míg az iszlám kevésbé. Ennek ellenére a nyugati civilizáció tartalmát kitevő elemek (filozófia művészet stb.) keresztény gyökerei, meghatározottsága vitathatatlan.

A kultúrát tehát viselkedési mintázatok strukturált együtteseként kell felfogni. Ez a struktúra hierarchikus, tehát nem egyforma súlyúak és jelentőségűek a különféle mintázatok. A különböző kultúrák hierarchikusan elrendezett értékorientációi között a csúcson a legfontosabb morális beállítódások vannak illetve egy világkép, amely ezt megalapozza. A világkép többnyire valamilyen többé-kevésbé összefüggő elbeszélésben van megfogalmazva. Az ilyen elbeszélést szaknyelven (meta)narratívának nevezik. Például a görög római mitológia alkotta a klasszikus (a keresztényt megelőző európai) civilizáció metanarratíváját. A mi civilizációnkban ugyanezt a szerepet az Ó- és Újszövetségi történetek töltik be. A modern európai társadalmaknál ez kiegészült tudományos világfelfogással evolúciós elővilágkonceptióval valamint emberi jogi-demokratikus társadalomképpel. Mondhatni ezek a modern világ kultúráját megalapozó metanarratíva központi elemei. A metanarratíva meghatározza a többi elbeszélést, amelyek már nem annyira általánosak és időtállóak.

Félrevezető lenne azt mondani, hogy a posztindusztriális gazdaságnak a posztmodern kultúra felel meg. Mindazonáltal mivel a posztmodern kifejezéssel sokszor fognak még találkozni azon diákok számára – akik a kényszerű tanulás után a harcok antiintellektualizmus széles ösvényét kikerülve megússzák a gyors eltompulást – érdemes tisztázni e fogalmat. A posztmodern ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy túllépnek a modern kultúra jellemzőin a filozófiában, művészetekben, mindennapi divatokban. A posztmodern minden metanarratíva elérvénytelenedését jelenti (Derida, Liotard Rorty stb.). A posztmodern állapotban az ember nem egyszerűen más hitet választ a kvantummechanika az

evolúciós elmélet és demokrácia helyet (pl. a visszatérést a kereszténységhez), hanem egyszerűen képtelen abszolút érvényűnek elfogadni bármilyen metanarratívát. Ez a fajta attitűd azonban az intellektuális törpe minoritásán belül is csak szűk réteget érint. Kevésbé valószínű tehát, hogy az elkövetkező pár évtizedben az iskolai tanítók kinézzék maguk közül, mint analfabétát, aki nem tudja elegánsan levezetni Nietzschéből Deridát, mégis jól jöhet, ha valakinek van elképzelése arról, mi a posztmodern.

Azzal viszont illik tisztában lenni, hogy mi mint a magyar kultúrához tartozó egyének egyúttal a nyugati civilizáció részei is vagyunk. Periferikus részei. A civilizációkon belüli részkultúrák (többnyire nemzeti-állami alegységek) nem egyformán járulnak hozzá az adott civilizáció áramlatának alakításához. Vannak centrum területek vagy magállamok, akik az újításokban élen járnak és a peremterületek, amelyek hosszabb-rövidebb idő alatt átveszik ezeket az újításokat. A történelem folyamán persze változik az, hogy hol van a világ közepe. Mi magyarok sosem voltunk Európa központja, viszont a távolság, amely attól elválasztott folyton változott. Nem nálunk jelent meg a gótika, nem mi találtuk fel a könyvnyomtatást, nem nálunk zajlott először polgári forradalom stb. Viszont a nyugati civilizáció jelenlegi arculatát adó újítások nem is akadtak fenn sokáig a lajtánál. El lehet azt is mondani, hogy a szocializmus idején került a legtávolabb saját civilizációs központjától a magyarság. Valamint azt is, hogy napjaink feladatát meg lehet fogalmazni, mint ennek a külső erők által okozott eltávolodásnak az újbóli közeledéssel való kiegyenlítését. A gond csak az, hogy Ukrajna ahol élünk ugyanazon civilizációs központ felé óhajt-e mozdulni, ahová mi.

Végül térjünk még vissza a kultúra és civilizáció fogalmainak értékelő tartalmára. Amikor egy emberre azt mondják kultúrált, akkor nyilvánvalóbban értelmesebbnek nyilvánítják azokhoz az emberekhez képest, akiket viszont kultúrátlanoknak bélyegeznek. Hangsúlyozni kell, hogy ennek a kifejezésnek az ugyanahhoz a kultúrához való tartozó egyének összehasonlítása esetén van értelme. Nem érdemes például az európaiaknak barbárként elkönnyelni az amerikaiakat csak azért, mert többnyire nem tudnak késsel, villával enni, vagy mert sokan közülük bagóznak és az állandó köpdőséssel jár (a kultúráltabbak közülük ehhez köpöcsészét használnak.). Az egy kultúrához tartozó emberek viszont hierarchiába rendeződnek aszerint, ki mennyire ismeri és gyakorolja saját társadalmi kulturális készletének elemeit. A művelt, kultúrált jelzők azoknak járnak ki, akik kellő energiát fektettek ezek elsajátítására, az átlagot azok alkotják, akire elég ragadt otthon és az iskolákban, az ez alatt lévők pedig óhatatlanul műveletlennek fogják tartani, ha szépen akarják kifejezni magukat. Bunkó, tahó, tapló barbároknak, ha őszintén beszél az átlagpolgár, amikor a magához képest szegényesebb kulturális készlettel rendelkezőket akarja leszólítani.

Na de mit kezdünk a többi kultúra és/vagy civilizáció tagjaival? A lenézés alapja ugyanis az a tapasztalat, hogy valaki nem képes egyébként magától értetődő dolgokra. Egy európai átlagember nem tudja nem lenézni, amikor valaki írástudatlan, nem használ zsebkezdőt az orrfújáshoz, vagy a mosdókagylót használja piszuár helyett. No de mi legyen azokkal, akik csigákat, békákat vagy patkányokat esznek? Esetleg kiskutyákat?

Jelenleg a Nyugati civilizációban az a divat, hogy nem szabad lenézni más kultúrák tagjait efféle furcsaságokért. Az intellektuális elit a kultúrák egyenrangúságát vallja, toleranciát hirdet, valamint etnocentrizmusnak, rasszizmusnak, imperializmusnak stb., bélyegzi ha valaki lenézi más kultúrák tagjait furcsa szokásaikért. Ez a modernitás egyik, néhány évtizede érvényes divatja. Történelmileg a civilizációk egyszerűen lebarbározták az összes többieket. A nyugati civilizáció legerősebb államai őszintén gondolták, hogy a gyarmatosítás során elmaradott barbár népeket részeltetik „a” (nem pedig az egyik) civilizáció áldásaiban. A velük szembeszálló muszlimok, kínaiak, japánok sem kételkedtek abban, hogy barbár invázió ellen szállnak síkra. Mostanra a helyzet annyit változott, hogy a hivatalos nyugati metanarratíva ünnepli a kulturális sokszínűséget. A többi – gazdasági katonai szempontból gyengébb – civilizációk pedig folytatják felszabadító harcukat a nyugati imperializmussal szemben. Például az iszlám fundamentalisták a terrorizmus eszközével küzdenek a vezető nyugati állam, az USA ellen. A terrorizmust egyelőre nem tekintik a nyugatiak az iszlám kultúra a multikulturalizmus nevében tolerálandó sajátosságának, mint a körülméletést. Ahogyan ennek az operációnak a bőrön végrehajtott változata ellen is szívesen lépnek fel érző szívű nyugatiak.

A modern nyugati civilizációk szempontjából a civilizációs sokszínűség, mint szempont a gyakorlatban az arab, török, kínai bevándorlók kezelésében nyilvánul meg. Az egyetemi tanári gárda (különösen a szociológusok) szent ideológiai háborút folytatnak a más kultúrájuk befogadásáért, de maguk többnyire nem élnek arab vagy néger negyedekben. Mi nem vagyunk elég gazdagok, hogy az arab kultúra elviselésében gyakorolhatnánk a tolerancia nemes erényét, de itt vannak nekünk a cigányok. A cigány kultúrának a magyartól eltérő felfogása a magántulajdonról, munkaetikáról stb. elég jól illusztrálják a problémát. Ha egy másik magyar lop tyúkot, az illető bűnöző, ha egy cigány, az egy másik kultúra tagja, amelynek értékrendszere szerint kellene egy ilyen cselekedetet megítélniük.

A lényeg, hogy napjainkban a kultúrát mint értékelő fogalmat nem illik kultúrák vonatkozásában használni. Nem szabad fejlettebb vagy primitívebb kultúrákat megkülönböztetni, hanem egyenrangúságuk melletti különbségeiket illik megismerni és tolerálni. Amíg ezeket a különféle kulturális mintákat könyvek lapjain vagy a TV képernyőjén találkozunk, nincs is semmi gond. Amikor közvetlen érintkezésben kell együtt élni más kultúrájú emberekkel, az már más ügy. Etnikai feszültségek, nacionalizmus, rasszizmus jellemzik ezeket a kontaktusokat, a mindennapi életben működő tolerancia pedig ritka, mint a fehér holló. Minél nagyobbak a kulturális különbségek, annál inkább... A kulturális különbségekből adódó eltérések valóban konfliktusok forrásait jelentik, miközben a globalizálódó világban egyre ritkábban fordulnak elő zárt egynemű kultúrájú életvilágok. Nem marad más hátra, mint a tolerancia mint kulturális mintázat terjesztése. Amikor azonban egy egyénre az egyik oldalról egy a toleranciáról szóló szociológiai előadásnak álcázott prédikáció a másik oldalról pedig egy idegen kultúrájú egyén (vagy csoport) erőszakos (intoleráns) fellépése hat, olyankor csekélyek a multikulturalizmus eszméje meggyökeresedésének esélyei az érintett ember tudatában.

Itt most megszakítjuk a kultúra különböző értelmezési lehetőségeinek ismertetéseit. A későbbi tárgyalás során azonban amikor a különféle alrendszerek kölcsönhatásáról, a normakövetésről

szocializációról stb. lesz szó még tovább kell majd pontosítani a képet. Annyi azonban e rövid vázlat alapján is látszik, hogy egy kulcsfogalommal van dolgunk, amikor a kultúráról beszélünk, amelynek a mély megértése a szociológia anyagának a nagyobbik részét magában foglalja.